

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ЛІНИ КОСТЕНКО

Людина живе в контексті культури, яка фактично є не фоном життя, а другою реальністю, адже “на сприйняття світу людиною значно впливає вбудований у свідомість концептуальний каркас, який включає як невербальні, так і вербалізовані концептуальні моделі. Світ у свідомості “проціджується” через сітку цих моделей та відповідним чином трансформується, категоризується, інтерпретується” [2, 109]. Складність відношення *людина – культура* полягає у двозначності світосприйняття особистості: з одного боку, людина створила культуру, з другого – культура стала об’єктом людського пізнання. Єдино можливе рефлексорне пізнання культури зумовлює специфіку вивчення цього феномена. Одним із видів його дослідження є аналіз метамови культури, насамперед ключових слів (термін Н. Арутюнової), *вербалізованих компонентів “концептуальної сітки”* (термін Б. Борухова), *слів-домінант* (термін Л. Красової).

Дослідження у визначеному напрямі зумовили активізацію терміна *концепт* як мовної категорії, що чимдалі набуває поширення та теоретичного обґрунтування. Як лінгвістичний термін він активно вживається вже у другій половині XVII ст. І. Галятовським у творі “Наука, альбо способ зложення казання”; серед сучасних дослідників відомі Н. Арутюнова, Б. Борухов, А. Вежбицька, О. Кубрякова, С. Нікітіна, Т. Радзієвська, Р. Розіна, Н. Рябцева, Ю. Степанов, В. Телія та інші.

Специфіка дослідження концепту полягає в тому, що названа проблема є водночас об’єктом вивчення кількох дисциплін – філософії, лінгвістики, культурології та психології, адже вивчення компонентів вербалізованого концептуального каркасу має важливе значення для розуміння феномена, який М. Бахтін іменував “мовним світобаченням”, і його впливу на мислення. Фактично є неможливим дослідження винятково лінгвістичного аспекту явища, оскільки втрачається його бачення як певної цілісності.

Доводячи доцільність комплексного підходу до вивчення мовних явищ, В. Борухов відзначає, що протягом тривалого часу лінгвістика вивчала “не мову як таку в єдності тілесного і духовного її аспектів, а лише граматичний, синтаксичний, семантичний скелет мови <...> Між тим не скелет, а душа мови, тобто опрідечене в ній світобачення, ідеологія, система цінностей, напряду зв’язує її з душею мовця, його внутрішнім світом, мисленням. Концептуальний аналіз мови якраз і дозволяє нам зазирнути в її душу і тим самим заповнює прірву між мовою та мисленням” [2, 116].

Нові аспекти вивчення мови посилили інтерес лінгвістів до дослідження індивідуальної мовної картини світу, а відтак і поетичної картини світу. Цікавим матеріалом для таких досліджень є творчий доробок визначних митців слова.

Ліна Костенко – одна з найбільш яскравих постатей української літератури XX століття. Творчість унікального за обдаруванням та глибиною світовідчуття поета, лауреата Державної премії ім. Т.Г. Шевченка (1987), лауреата премії імені Франческо Петрарки (1995), першого лауреата Міжнародної літературної мистецької премії ім. Олени Теліги (2000), визнана не лише на Україні, але й далеко за її межами.

Глибина поетичного слова Ліни Костенко зумовлена великим духовним потенціалом її творчої особистості, адже мистецтво для неї – не форма вираження думок і почувань, а стан душі, світовідчуття. У такому розумінні воно стає сенсом життя, підноситься на висоту естетичного ідеалу поетеси і є втіленням її життєвої філософії.

Основою поезії Ліни Костенко визнано естетику неокласиків з їх глибокою повагою до культурної традиції і витонченістю поетичної мови, але водночас аналізована поезія максимально “осучаснена”, оскільки торкається актуальних проблем нашого суспільства.

Загальнолюдська тематика й філософська спрямованість поезії Ліни Костенко зумовлює трактування її як автора філософської поезії. За спостереженням Л. Ставицької, “це скорше поезія мудрості душі, пізнання світу через сердечні пориви, спалахи емоційності. Примат душі над рацією, навіть стилістичне зниження останнього – важливий світоглядний концепт лірики Л. Костенко” [6, 23-24].

Не викликає сумнівів перевага ліричного струменя поезії Ліни Костенко, а також спрямованість до ідеального, постійне намагання “перевести регістр з суто матеріальної позначки на виключно духовну” [5, 142]. Авторка знаходить такі мовні засоби, за допомогою яких її поезія “виходить за свої реальні (фізичні, соціальні, історичні, просторово-часові) рамки, досягаючи в експресивності феномену веселки, в якій усі природні і неприродні барви й відтінки виграють і міняються у безкінечній перспективі, хоча складені з семи вихідних кольорів, розташованих у певній послідовності” [5, 138].

Увесь багатий світ емоцій і почуттів Ліни Костенко знаходить своє вираження в оригінальній образній системі її поезій. Поетичний образ Ліни Костенко багатоплановий щодо вираження, оскільки включає візуальні, звукові, кінетичні, одоративні та смакові характеристики. Але, крім формальної сторони, на увагу заслуговує також смислова насиченість образу, який твориться внаслідок нашарування багатьох смислів. Самодостатність і самоцінність кожного образу не порушує єдності та цілісності поетичного тексту, вони доповнюють один одного і разом становлять органічну спільку.

Поезія Ліни Костенко має кілька образів, які виділяються частотою вживання та виконують важливу смислову функцію. На цьому наголошують дослідники, називаючи їх “наскрізними образами” (Л. Ставицька), “словами-домінантами (Л. Краснова)”, “інтенціонал-словами” (Н. Онищак). Так, “повторення слів-домінант, що екзистенційно відображають і відтінюють різні грані загальної художньої думки, складає <...> необхідну умову життя індивідуального стилю поетеси як в його часі, так і за його межами” [4, 153]. Згідно із розробленими нами теоретичними положеннями, ми називаємо такі образи концептами. Як ознаку власне костенківського стилю виділяємо концепти: *всесвіт (=космос), життя, душа, слово, поезія, поет, музика* (концепт-складові – *скрипка, віолончель*), *природа (дерево, дощ, ріка)* та інші. Усі вони пов’язані між собою, здатні утворювати лексичні гнізда, вступати в конкретних своїх виявах у семантичні зв’язки (контекстуальні синоніми, антоніми) та утворювати смислові єдності.

Більш детально розглянемо структуру концепту “природа”, що, на нашу думку, в поетичному мовленні Ліни Костенко є найбільш значущим, оскільки природа належить до числа визначальних світоглядних позицій поетеси, а відтак є однією з основних семантичних констант її поезії. З одного боку, природа – засіб вираження в поетичному тексті, що становить ідейно-концептуальний шар поезії Ліни Костенко, з другого – поезія виконує роль зв’язуючої ланки між природою та світом.

Авторський концепт “природа” має складну структуру, оскільки формується з інших концептів, які об’єднують у собі образи різного ступеня узагальнення. Зокрема, серед складових аналізованого концепту виділяємо концепти стихій, пір року, дерева, квітки, явищ природи тощо. У свою чергу, концепт *дерево* включає образи власне дерева, дуба, берези, верби, горобини та інші; концепт *квітки* реалізується через образи троянди, бузку, бульдонежу; сукупний концепт *явищ природи* представлений образами дощу, вітру, снігу, туману, інею, морозу; смислової єдності утворюють складові концептів пір року (зима, весна, літо, осінь) та основних космічних стихій (земля, небо, вода). Кожен із складових названих концептів утворює коло смислових інтерпретацій. Концепти природних стихій, окрім семантичних інтерпретацій, представлених лексемами *земля, небо, вода*, реалізуються через коло образів, зокрема земля – через образи степу, поля, гори, скелі; небо – через образи сонця, місяця, зір; вода – через образи річки, озера, океану, моря. Подекуди конкретні образи є складовими кількох концептів, що утворюють концепт “природа”. Так, образ дощу водночас входить у концепти “явища природи”, “вода”, “небо”; образ хмар – у “явища природи” і “небо” та ін. Уважаємо, що в таких випадках належність образів до концептів варто визначати відповідно до їхнього значення, враховуючи при цьому семантичні відтінки.

М. Епштейн так пояснює феномен образів природи як ідеальних засобів вираження для філософської поезії: “Небо”, “вогонь”, “вода”, “світло”, “повітря” – все це цілком наочні, конкретні уявлення і разом із тим загальні, нечленимі поняття, якими користується й поезія, і філософія, тим самим через природу “приріднюючись” один до одного. Поезія, усвідомлюючи сутність природних явищ, стає філософською, а філософія, усвідомлюючи природні сутності, – поетичною” [7, 20].

Поетеса гостро відчуває свою причетність до всього живого на землі. Її як творчу особистість характеризує синкретизм сприйняття світу, подекуди первісно-язичницькі трансформації душі, що знаходить відображення в образній системі її поезії: “Я дерево, я сніг, я все, що я люблю, і, може, це і є моя найвища сутність” [3, 10]. Відчувається повне злиття ества поетеси з природою. На цих засадах і створюється образ ліричної героїні поезій.

З другого боку, поетеса не відсторонюється від реалій дійсності, природа тісно переплітається в її поезії із сучасним життям: “Душа підіймається до вищої. Душа обчислює суму площ: минуле – майбутнє – живі і знищені – правда – поезія – атомний дощ. Дракон – Атлант – телефон – калина – віра – вірус – мільярди – нулі” [3, 156-157].

Саме поняття “природа” визначається як сукупність взаємозалежних ознак – атрибутів певної сутності, що позначається символом. Основними характеристиками природи в широкому розумінні визначаємо вічність, істинність, цілісність, універсальність, усеохопність.

За визначенням С. Антонишин, із-поміж трьох планів вираження пейзажної лірики – урочистий (своєрідні гімни), поглиблений (філософський) і план фантастичних перетворень – “поетесу більше приваблює філософський, поглиблений план, де тонкий сплав яскравого образу

і глибокої точної думки надає її медитаціям достоту щирого, переконливого і... сучасного звучання” [1, 26].

Поняття природи саме по собі атемпоральне. Тому природа може служити ланкою в ланцюзі міркувань, але не в ланцюзі подій, що розгортаються в часі. Цим зумовлена трансцендентність концепту та його складових, відірваність від матеріального світу, перевага їх реалізації на духовному рівні. Як категорія життя природа розподіляється між певною кількістю його сфер. Названі ознаки лежать в основі “мови природи” в поетичних текстах Ліни Костенко і реалізуються через конкретні образи.

Важливість аналізованого концепту у філософській ліриці визначається колом його інтерпретацій на трансцендентному рівні: природа-першопочаток (“*Природа мудра. Все створила мовчки. Росинку поту втерла на брові*” [3, 182]); божественне начало (“*Вечірнє сонце, дякую за день!..*” [3, 9], “*Біліють храми беріз. То мудра і древня держава – вкарбований профілем ліс в черленого сонця кружала. Тут кожен сам собі пан, живе по своєму закону. І сонце – найвищий Коран. І крона – найвища корона*” [3, 124]); цілісність і об’ємність світу у всіх його багатовимірних проявах на різних стадіях буття (“*І є природа, і немає смерті. Є тільки різні стадії буття*” [3, 35]); утілення вселенської гармонії (“*Чи, може, це ввижається мені, той несказаний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води?*” [3, 17], “*Земля кружляє у космічній вальсі. Вітри галактик – вічні скрипалі. Гармонія крізь тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі*” [3, 74]); вічність (“*Два чорні лебеді календарного білого моря*” [3, 101]); межа між духовним та матеріальним світом (“*...я в мантіях дощу, прозора, як скляна, приходжу до живих, і згадую про мертвих*” [3, 10]; “*Учора в дощ зайшов до мене Блок. Волосся мокре, на щоках росинки*” [3, 249]) та інші.

На психологічному рівні визначений концепт реалізується як виразник душевного притулку людини, джерело наснаги і творчого натхнення: “*Отут я стою під замисленим небом на чорних вітрах світових веремій, і в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій*” [3, 62]; “*Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага...*” [3, 183]; “*Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні*” [3, 44].

Через образи природи Ліна Костенко ставить інші важливі проблеми: минущість людського життя (“*Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна*” [3, 77]), поет і сучасність (“*Але поет природний, як природа. Од фальші в нього слово заболить*” [3, 69]), суспільні проблеми (“*Всі ми яблуні, облиті купоросом*” [3, 213]), історична пам’ять (“*Давай попливемо у ніч коротку назад по ріці незворотнього часу*” [3, 181]), екологічна криза (“*Ластівки тікають із Європи*” [3, 54]) тощо.

Цікаво, що природа в Ліни Костенко є семантично важливою навіть у зразках пейзажної лірики, оскільки картина природи зумовлює осягнення важливої істини, призводить до просвітленого самозаглиблення. Подекуди природа є тлом для увиразнення семантики інших образів та осмислення інших концептів.

Визначною рисою аналізованого концепту у поезії Ліни Костенко є його поєднання з музичним началом й образотворчим мистецтвом, адже “природа для поетеси звучить, вона сповнена свого особливого музичного ритму” [6, 251].

Отже, у поетичному мовленні Ліни Костенко концепт “природа” має широке коло семантичних інтерпретацій та асоціацій, до числа яких входять як загальноприйняті трактування, так і авторські бачення, якими концепт “обростає” в поетичному світі Ліни Костенко. Природа виступає у функції універсального метафоризатора і як один із елементів концептуального каркасу визначає шляхи та способи інтерпретації світу поетесою.

Аналогічне вивчення концептів поетичного мовлення автора дозволяє зрозуміти філософські засади його творчості, основні світоглядні настанови та особливості світосприйняття.

Отже, концептуальний підхід до вивчення мовних явищ дозволяє проникнути у саму суть мови, окреслити коло її потенцій та з’ясувати особливості ідіостилу митця. Відтак дослідження у цьому напрямку є перспективними у сучасному вітчизняному та світовому мовознавстві.

Список використаних джерел

1. Антонишин С. Місія слова / С. Антонишин // СіЧ. – 1990. – №12. – С.22-27.
2. Борухов Б.Л. “Зеркальная” метафора в истории культуры / Б.Л. Борухов // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука. – С. 109-117.
3. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К.: Радянський письменник, 1989. – 559 с.
4. Онищак Н. Спроба екзистенціального аналізу / Н. Онищак // Дзвін. – 1997. – №9. – С.152-154.
5. Саєнко В.Н., Пономаренко І.В. Синестезія як якість поетики Ліни Костенко / В.Н. Саєнко, І.В. Пономаренко // Слов’янський збірник. – Одеса, 1997. – Вип. IV. – С.136-151.

6. Ставицька Л.О. Серцем вистраждане слово / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – 1990. – №6. – С.23-29.
7. Эпштейн М. “Природа, мир, тайник вселенной...” Система пейзажных образов в русской поэзии / М. Эпштейн. – М.: Высш. школа, 1990. – 303 с.

Анотація. Стаття присвячена вивченню особливостей поетичного мовлення Ліни Костенко – одного з найбільш видатних українських поетів ХХ століття. Аналіз мовних засобів вираження та семантичних перетворень слів дозволив визначити концептуальність її поетичного доробку.

Ключові слова: мовна картина світу, поетичне мовлення, лінгвістичний аналіз, семантика, концепт.

Summary. The article is dedicated to studying of the peculiarity of the poetical language of Lina Kostenco – one of the most outstanding Ukrainian poets of the XXth century. The analysis of the language means of expression and semantic transformations of words let us define the concepture of her poetry.

Key words: linguistic image of the world, poetical language, linguistic analysis, artistic means, semantic, concept.

УДК: 811.161.2'342.1:821.161.2-1

ДЯЧЕНКО Г.В.

“ГОЛОС МОГО СЕРЦЯ – СТРУНИ БОЛЮ” (ПРО РОЗВИТОК ОБРАЗУ ГОЛОС У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ)

Важливим засобом вираження почуттів і переживань людини є голос – безцінний дар, завдяки якому людина отримує можливість виражати свої думки, спілкуватися з людьми, які її оточують [2]. Український мовознавець О. Сербенська вважає голос найкращим інструментом, що його створив Господь Бог [1, с. 105; 3, с. 35.]. Оскільки голос належить до специфічних ознак людини, усі номінації голосу є суто антропоцентричними і відбивають її постійні ознаки чи зумовлені певними причинами характеристики і стани. Так, завдяки номінативам **голос**, **крик**, **зо́йк**, **шепіт** у мові поезії встановлюється асоціативний зв'язок з образом людини. Домінантою образу **голос** є однойменна номінація – “звуковий потік, що утворюється у гортані завдяки періодичним коливанням голосових зв'язок при проходженні через них повітряного струменя” [5, с. 96]. Епітетні сполучення, метафори, порівняння, оксиморонні сполуки, створені на основі зовнішньої акустичної ознаки, мають на меті окреслення явищ внутрішнього світу людини. Зокрема, семантика образних сполучень із семою ‘голос’ указує на психічний стан, настрої, почуття, якості людини; характер звучання голосу, а також містить оцінний компонент.

Епітетні сполучення, за допомогою яких змальовується **психічний стан** людини, є найчастіше пейоративними, пор.: *старечий голос* – / уже не чоловічий, не жіночий, / а тільки злий і сповнений *розпуки* – / кричав із саду в перекрив гармощі (О. Забужко); *ті голоси* – тонкі, безжальні, *божевільні*, / поодинокі голоси і хори, – / чекають протягів (Л. Голота). Уведення в метафоричний контекст дієслів створює динамічний портрет, позначений гостротою переживання почуттів та прагненням передати найтонші нюанси й перетворення у внутрішньому світі ліричного героя, пор.: *Я не кохаю тебе. Та ба! / Голос твій груди / мені розтинає. / В серці буяє весела весна, / Спогади сиплять / квітками розмаю* (С. Передрій); *В зеленій кімнаті, де ніколи не видно тіней, навіть мій скаженіючий голос стає лагідним, підлаштовуючись під комфорт порт'єр* (І. Ципердюк).

Внутрішньопортретна характеристика **настрою** людини виокремлюється через художні означення з семами ‘бадьорість’, ‘радість’ або, навпаки, ‘сум’, напр.: *адже у ваших поетів / такі ж бадьорі такі ж зухвали як і колись голоси* (Г. Чубай); *Він чує радісні голоси, вітальні вигуки – / і ловить губами холодну зорю, / що кружляє в золотій заметілі* (І. Римарук); *або наприклад твої сусіди які займають цілий блок / і сумними голосами гнусають свій фолк* (С. Жадан).

До **почуттів**, які моделюються через образ **голос**, належать **кохання** (*і ти не хочеш повертатися туди / де голос люблячий прокинутись благає* (К. Москалець)) і **біль** (*Голос ізболений, / спекою спечений, / хвилею-квиленням, / морем замореним, / пісню снує; Ой Зелені*